

МЕТОДИКИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, СТАН
ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТОК РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ ЯК ОДИН
ІЗ НАПРЯМІВ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

METHODS OF REHABILITATION OF MILITARY PERSONNEL, STATUS
OF FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF IMPLEMENTATION CENTERS
AS ONE OF THE DIRECTIONS OF ACTIVITY OF LOCAL GOVERNMENT BODIES

Баско А. В.¹, Собакар А. О.², Миронюк С. А.³

¹Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна

²Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна

³Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна

¹ORCID: 0009-0007-9858-257X

²ORCID: 0000-0002-7618-0031

³ORCID: 000-0001-6462-2173

Basko A. V.¹, Sobakar A. O.², Myroniuk S. A.³

¹Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine

²Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine

³Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-1795.2024.18.9>

Анотації

Мета статті. Метою статті в межах дослідницького завдання стало визначення системи реабілітаційних методик, які можуть застосовуватись до військовослужбовців, виокремлення серед них найбільш дієвих та результативних та визначення шляхів їх впровадження.

Матеріали та методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить діалектичний метод, застосування якого дозволило всебічно розкрити природу «системи реабілітаційних методик, які можуть застосовуватись до військовослужбовців» як організаційної, медико-профілактичної, соціальної та психологічної форми забезпечення збереження життя та здоров'я захисників України. Системно-структурний метод використаний для аналізу нормативних документів щодо організації реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями. Метод концептуально-порівняльного аналізу застосовано для виокремлення сучасних дієвих зарубіжних практик реабілітаційної діяльності з особовим складом збройних сил різних країн у ході бойових дій.

Результати дослідження. Визначено систему реабілітаційних методик, які можуть застосовуватись до військовослужбовців, виокремлено серед них найбільш дієві та результативні; здійснено аналіз міжнародних практик впровадження реабілітаційних методик до військовослужбовців та визначено шляхи їх впровадження в Україні; досліджено практику розвитку реабілітаційних центрів як одного із напрямів діяльності органів місцевого самоврядування.

Висновки. Встановлено, що для дієвого функціонування системи реабілітації військовослужбовців в Україні доцільно вжити низку заходів: по-перше, необхідно розробити програми комплексної реабілітації військовослужбовців, до опрацювання яких залучити команду фахівців (реабілітологів, психологів, педагогів, які мають діяти комплексно із взаємною узгодженістю); по-друге, необхідно нормативно врегулювати принципи роботи реабілітаційної команди, її повноваження, місце і функції у системі реабілітації як одного з ключових суб'єктів системи реабілітації; під час розробки планів реабілітації пацієнта від етапу надання невідкладної медичної допомоги до амбулаторно-поліклінічного та санаторно-курортного етапів доцільно враховувати міжнародні стандарти (протоколи) реабілітації; по-третє, організаційно-правові засади впровадження методик реабілітації військовослужбовців доцільно врегулювати в Державній програмі реабілітації військовослужбовців; по-четверте, необхідно перепрофілювання низки закладів охорони здоров'я у реабілітаційні

центри або створення в міських (районних) закладах освіти повноцінних реабілітаційних відділень; по-п'яте, підвищити рівень престижності професії фахівця у сфері реабілітації та розширити державні замовлення у ЗВО щодо підготовки таких спеціалістів.

Ключові слова: реабілітація, методи реабілітації, реабілітація військовослужбовців, стан реабілітації військовослужбовців в Україні, реабілітаційні центри, реабілітаційна політика органів влади.

The purpose of the article. The purpose of the article within the scope of the research task was to determine the system of rehabilitation methods that can be applied to military personnel, to single out among them the most effective and effective ones, and to determine the ways of their implementation.

Research materials and methods. The methodological basis of the research is the dialectical method, the application of which made it possible to comprehensively reveal the nature of the “system of rehabilitation techniques that can be applied to military personnel” as an organizational, medical-prophylactic, social and psychological form of ensuring the preservation of life and health of defenders of Ukraine. The system-structural method was used to analyze regulatory documents regarding the organization of rehabilitation activities with military personnel. The method of conceptual and comparative analysis is used to identify modern effective foreign practices of rehabilitation activities with the personnel of the armed forces of different countries during hostilities.

Research results. The system of rehabilitation methods that can be applied to military personnel is defined, the most effective and effective ones are singled out among them; the analysis of international practices of implementing rehabilitation methods for military personnel was carried out, and the ways of their implementation in Ukraine were determined; the practice of development of rehabilitation centers as one of the areas of activity of local self-government bodies was investigated.

Conclusions. It has been established that for the effective functioning of the system of rehabilitation of military personnel in Ukraine, it is advisable to take a number of measures: first, it is necessary to develop programs for the comprehensive rehabilitation of military personnel, for the development of which a team of specialists should be involved (rehabilitators, psychologists, teachers, who must act comprehensively with mutual agreement); secondly, it is necessary to normatively regulate the principles of the rehabilitation team's work, its powers, place and functions in the rehabilitation system as one of the key subjects of the rehabilitation system; when developing patient rehabilitation plans from the stage of providing emergency medical care to the outpatient-policlinic and sanatorium-resort stages, it is advisable to take into account international standards (protocols) of rehabilitation; thirdly, it is expedient to regulate the organizational and legal principles of implementation of methods of rehabilitation of military personnel in the State program of rehabilitation of military personnel; fourthly, it is necessary to repurpose a number of health care institutions into rehabilitation centers, or to create full-fledged rehabilitation departments in city (district) educational institutions; fifthly, to increase the level of prestige of the profession of a specialist in the field of rehabilitation and to expand state orders in higher education institutions for the training of such specialists.

Key words: rehabilitation, rehabilitation methods, rehabilitation of servicemen, state of rehabilitation of servicemen in Ukraine, rehabilitation centers, rehabilitation policy of authorities.

Вступ. На війні в Україні багато її героїв отримують поранення різного ступеня важкості. Так, за даними МОЗ України, за майже два роки повноцінного масштабного вторгнення росії на територію України складник травматизму військових становить такі показники: у структурі пошкоджень найбільшу питому вагу становлять поранення та переломи кінцівок – 53% (причому нижніх кінцівок 60% від загальної кількості); найтяжчі ушкодження заподіюють мінно-вибухові поранення більше кінцівок і голови – 30% та майже 20% – ожогових пошкоджень шкіри та внутрішніх органів [1]. Звичайно, їм надається перша медична допомога та лікування у військових госпіталях та спеціалізованих медич-

них закладах. Але дуже велике значення має також і наступна реабілітація військовослужбовців для повного відновлення їхніх функцій та можливості повноцінно працювати й жити у суспільстві, тобто не лише фізична і психологічна реабілітація, але і повноцінне повернення з війни у мирне життя. Список методів реабілітації досить великий: фізична реабілітація, ерготерапія, ігрова, спортивна, родинна, бізнес-реабілітація, освітня, соціальна, енімал-реабілітація, дружня тощо.

Одним із пріоритетних напрямів військово-медичної доктрини України є створення цілісної системи медичної, в тому числі (фізичної та психологічної) соціальної та професійної реабілітації для повернення у найкоротший

термін постраждалих військовослужбовців та ветеранів до військових лав або до трудової діяльності та соціальної активності. Водночас слід засвідчити, що ні на нормативному рівні, ні на методологічному та організаційному рівнях системи напрацьованих практикою ефективних методик реабілітації військовослужбовців не визначено, що потребує дослідження різновидів таких методик, у тому числі тих, які застосовуються в зарубіжній практиці, їх систематизації та вироблення механізмів впровадження в Державній програмі реабілітації військовослужбовців.

Стан наукової розробки тематики роботи. Наукові розробки щодо винайдення та впровадження різних методик реабілітації військовослужбовців на теренах сучасної наукової думки здійснювались у межах досліджень українських науковців у сфері медицини, психології та соціології, зокрема таких учених: О. Блінова, О. Бойка, А. Бородія, В. Крайнюка, Є. Литвиновського, О. Макаревича, В. Алещенко, О. Караман, В. Лескова, М. Маслово, Н. Олексюк, Н. Пономаренко, О. Савченко, В. Турбан, О. Хмілярта ін., а також у працях зарубіжних дослідників: Л. Калхун (L. Calhoun), В. Холл (D. Hall), Д. Кишбог (D. Kishbaugh), Р. Лауфер (R. Laufer), Р. Скурфілд (R. Skurfield), С. Вільямс (C. Williams), Дж. Вілсон (J. Wilson) та ін.

Водночас аналіз сучасних методик реабілітації військовослужбовців та практик їх впровадження у системі реабілітаційних центрів як одного із напрямів діяльності органів публічної влади загалом та органів місцевого самоврядування зокрема не був предметом комплексного наукового дослідження, що й зумовлює необхідність та доцільність його проведення в межах військової та оборонної доктрини України. Отже, вибір раціональних методик, порядок їх застосування є запорукою успішної реабілітації військовослужбовців та повернення їх до повноцінного життя та використання їх досвіду в укріпленні обороноздатності України. Крім цього, одним із ключових напрямів діяльності держави загалом та місцевих громад є визначення стану та забезпечення розвитку реабілітаційних

центрів як один зі шляхів укріплення обороноздатності держави та реалізації захисту найбільш цінних конституційних прав громадян – права на життя та охорону здоров'я.

Матеріали та методи дослідження. Виходячи з окресленого предмета дослідження, нами було вибрано комплексний підхід до застосування методів наукового пошуку. Методологічну основу дослідження становить діалектичний метод, застосування якого дозволило всебічно розкрити природу «системи реабілітаційних методик, які можуть застосовуватись до військовослужбовців» як організаційної, медико-профілактичної, соціальної та психологічної форми забезпечення збереження життя та здоров'я захисників України. Системно-структурний метод використаний для аналізу нормативних документів щодо організації реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями. Метод концептуально-порівняльного аналізу застосовано для виокремлення сучасних дієвих зарубіжних практик реабілітаційної діяльності з особовим складом збройних сил різних країн у ході бойових дій. Використання цих методів дало змогу вивчити напрацювання у зазначеній галузі, провести огляд та аналіз отриманих іншими вченими даних для їх подальшої систематизації та узагальнення.

На виконання мети дослідження заплановано виконання таких **дослідницьких завдань**: визначення системи реабілітаційних методик, які можуть застосовуватись до військовослужбовців, виокремлення серед них найбільш дієвих та результативних; аналізу міжнародних практик впровадження реабілітаційних методик до військовослужбовців, можливості їх впровадження в Україні; дослідження практики розвитку реабілітаційних центрів як одного із напрямів діяльності органів місцевого самоврядування.

Результати дослідження

Стан правового регулювання реабілітаційної політики для військових в Україні. Створення сучасної системи реабілітації військовослужбовців в Україні є невід'ємною складовою частиною надання медичної допомоги в умовах збройного конфлікту, одним

з провідних принципів «Воєнно-медичної доктрини України» [2], та повністю узгоджується із Законом України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» [3].

Нормативно-правовими актами, якими тією чи іншою мірою визначені загальні засади здійснення реабілітації військовослужбовців, є: закони України «Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників АТО» (2015 р.), «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (2017 р.), «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [4]; Розпорядження Кабінету Міністрів «Про затвердження плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників АТО» (2015 р.); накази Міністра оборони України «Про затвердження довгострокової програми медичної реабілітації військовослужбовців миротворчих контингентів Збройних сил України» (2004 р.), «Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медикопсихологічної реабілітації у Збройних силах України» [5].

Водночас слід засвідчити, що жодних спеціальних норм щодо організації реабілітаційної діяльності з цією категорією військовослужбовців чинним законодавством не передбачено, не розробленими та не затвердженими на рівні інструктивних документів (норм) залишаються методики реабілітації військовослужбовців. Нині цю нішу займають методичні розробки, які опрацьовані спеціалістами у сфері медицини та психології переважно в межах грантових проєктів та впроваджуються як експериментальні моделі реабілітації військовослужбовців в окремих реабілітаційних центрах, знову ж таки створених за підтримки громадських організаторів – донорів. Таким чином, слід констатувати, що єдиного правового та організаційно-методичного державного механізму впровадження методик реабілітації військовослужбовців не запроваджено, що потребує однозначного концептуального рішення та впровадження в Державній програмі реабілітації військовослужбовців.

Визначення системи реабілітаційних методик, які можуть застосовуватись до військовослужбовців. Тисячі бійців повертаються у мирне життя без адаптаційного періоду – після пережитих жахів, з поламаною психікою, нічними кошмарами і нездатністю продовжувати звичайне життя, і часто їхні історії закінчуються цілковитим розчаруванням у всьому, що відбувається навколо. Як підсумок, безліч бійців з надломленою психікою можуть стати новим «втраченим поколінням». Тому реабілітація кожного військового має здійснюватись за індивідуальними сучасними методами реабілітації за участю висококваліфікованих фахівців з підбором програми реабілітації з урахуванням індивідуальних особливостей кожної окремої ситуації. Персоналізація програм дозволяє у максимально стислі терміни провести роботу щодо запобігання розладам особистості та деформаціям соціальних функцій. Для реабілітації військових на сьогодні застосовуються: методи групової терапії; тренінги; індивідуальна робота зі спеціалістами; додаткові заняття (арт-терапія та ін.). Комплексний підхід до реабілітації військовослужбовців дозволяє побудувати заново соціальні навички, усунути фіксацію на пережитих подіях та набутому з їхньої причини стані, налагодити нові соціальні контакти, відновити когнітивні та комунікативні функції.

Аналіз вітчизняних та світових практик реабілітації військових дає можливість виокремити найбільш сучасні та дієві форми (види) реабілітації та розкрити їх зміст.

Фізична реабілітація. Після лікування в госпіталі військовослужбовці стикаються з проблемою відновлення своєї функціональності. Фізична реабілітація військовослужбовців після поранень потребує тривалого часу, який може тривати від 1–2 до 5–6 місяців і більше. Таке реабілітаційне лікування спрямоване на відновлення організму після завершення гострого періоду та часто дозволяє уникнути первинної інвалідності чи перешкодити подальшому погіршенню стану. Адже наслідки поранень та тривала прикутість до ліжка з обмеженням рухливості призводять

до атрофії та ослаблення м'язів, формуються контрактури, які не дають можливості повноцінно рухатись. Це дуже важливе завдання, без якого неможливе повноцінне повернення військовослужбовця до мирного життя. Більшість сучасних реабілітаційних центрів для військових АТО створено на базі шпиталів та лікарень. Вони є у Львові, Луцьку, Києві, Черкасах, Миколаєві та інших містах України. Завдяки допомозі експертів та волонтерів з-за кордону у сучасних центрах встановили новітніші системи реабілітації – ерготерапії (відновлення втрачених рухових навичок у побуті), кінезіотерапії (метод лікування рухом та навантаженнями), зали ЛФК з тренажерами та інші. За постановою уряду України кожен працюючий українець має право на проходження після стаціонарного лікування оплачуваного курсу реабілітації безкоштовно на базі реабілітаційних відділень санаторно-курортних закладів.

Вчені у сфері реабілітології вважають, що «основні аспекти фізичної реабілітації включають: фізіотерапію та мануальну терапію – фізіотерапевти та мануальні терапевти надають необхідну медичну підтримку у відновленні фізичної активності, яка містить у собі масаж, розтяжку м'язів, апаратну терапію тощо; психомоторні та функціональні тренування – фізична реабілітація також включає психомоторні та функціональні тренування, які допомагають покращити координацію рухів та загальну фізичну працездатність; реабілітація після поранень чи травм – у випадках травм чи хірургічних втручань реабілітація включає у себе спеціально розроблені програми, спрямовані на повне відновлення функціональності та рухливості; адаптація до фізичних обмежень – фахівці надають поради та навчають військовослужбовців, як ефективно пристосовуватися до можливих фізичних обмежень; спортивна реабілітація – деякі військовослужбовці вибирають спортивну реабілітацію, програма якої спрямована на покращення фізичної підготовки» [6, с. 37; 7, с. 410; 8, с. 370].

Ігрова реабілітація. В Україні з'явилися кабінети інтерактивної реабілітації Irex за

канадською методикою. Ця реабілітація відбувається в ігровій формі: футбол, волейбол, парашут. У ході реабілітації пацієнт бачить себе на екрані героєм спортивної гри, де за правильні рухи дають бали, а система імітує рухи, вона змушує людину згадати, як працює його рука, нога. Людина грає, гра відволікає її від больового синдрому і дає можливість розробити суглоби та сформувані новий руховий стереотип [9].

Психологічна реабілітація. Системна психологічна реабілітація воїнів в Україні нині відсутня, вона здійснюється переважно на рівні гуманітарного психологічного супроводження військовослужбовців з ініціативи приватних донорів. На думку психологів, «нині державна психологічна допомога для ветеранів ЗСУ передбачена у двох варіантах: у військовому госпіталі у випадку поранення; через сімейного лікаря, який дасть скерування до психолога; тому тисячі бійців повертаються у мирне життя без адаптаційного періоду – після пережитих жахів, з поламаною психікою, нічними кошмарами і нездатністю продовжувати звичайне життя, і часто їхні історії закінчуються цілковитим розчаруванням у всьому, що відбувається навколо; як підсумок, безліч бійців з надломленою психікою, які можуть стати новим «втраченим поколінням»; саме тому зараз держава активно створює реєстр фахівців, які надаватимуть психологічну допомогу» [10, с. 113].

Основні складники психологічної реабілітації включають: психотерапію – психотерапевти працюють з військовослужбовцями, щоб допомогти їм подолати психологічні труднощі, такі як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія та тривожність, сеанси психотерапії сприяють розмовам і розвитку стратегій для подолання емоційних та психологічних проблем; підтримку групових сесій – групові сесії дозволяють військовослужбовцям спілкуватися з однодумцями, що проходять подібний процес відновлення. Це може збільшити відчуття спільноти та підтримки, а також допомогти в подоланні військових досвідів; терапевтичні методи – когнітивно-поведінкова терапія, арт-терапія,

релаксаційні техніки тощо [11, с. 27; 12, с. 70]. Ці методи спрямовані на поліпшення емоційного стану та здатності адаптуватися до нових умов.

Дружня реабілітація. Учасники бойових дій після повернення до мирного життя, з одного боку, відчувають непереборну потребу знову «зануритися» у минуле, у військову обстановку; з іншого – глибоке почуття провини перед загиблими товаришами за те, що вони самі залишилися живими; а також необхідність «виговоритися», виплеснути свій біль, що не вщухає, і одночасно донести особисту правду про війну до інших. До того ж люди, що повернулись з фронту, часто жаліються на неприйняття суспільством: поки вони воювали, люди в містах живуть звичайним життям і ходять до кафе, а до самих ветеранів зовсім не ставляться як до героїв. Більше того, часто колишніх військових уникають і вважають агресивними, до них є упереджене ставлення під час прийому на роботу, саме тому вони часто ізолюються та не бажають спілкуватися з людьми. Нині в Україні вивчається зарубіжний досвід реабілітації військовослужбовців – дружня реабілітація. Як зазначають окремі дослідники, «це різновид соціальної та психологічної реабілітації, утім допомогу тут надають не лікарі, а такі ж колишні військові, а самі центри створено не на базі лікарні. Таким чином, спілкування в групах відбувається з позиції рівного та побратима, друга, а не з позиції лікаря і хворого» [13, с. 74]. Такі центри існують як офлайн, так і можна знайти групу дружньої реабілітації онлайн, наприклад, у соцмережах.

Родинна реабілітація. Наслідки війни у всіх проявляються по-різному: хтось може пристраситися до алкоголю, інші намагаються максимально ізолюватися від суспільства, треті стають імпульсивними і запальними. Як вважає Ю. Бриндіков, «особливість українців у тому, що вони не звикли звертатися за психологічною допомогою, а просто замикаються у собі, до психолога бійці приходять уже тоді, коли повністю втратили надію на те, що все «само пройде»; люди продовжу-

ють займатися самолікуванням або ж просто пускають все на самоплив, а сім'ї і друзі не завжди звертають увагу на внутрішні переживання і не поспішають звертатися по допомогу» [14, с. 93]. Досліджуючи зарубіжний досвід, автор відзначає, «що у розвинених країнах військовим надають 12 місяців відпустки для реабілітації, адже багато місяців людина буде буквально вчитись жити наново; тому для того, щоб допомогти ветеранам війни повернути своє життя в потрібне русло і перестати здригатися ночами від страшних спогадів, потрібен не тільки контроль з боку держави, а й підвищена увага з боку близьких і рідних; доведено, що в люблячих дружніх родинах реабілітація військового відбувається набагато швидше та ефективніше [14, с. 94]. Зараз створено безліч онлайн- та офлайн-груп для постраждалих від війни, де спеціалісти навчають рідних, як підтримати військового, що повернувся з фронту, на що звернути увагу та що проконтролювати, а коли і вчасно звернутись до лікаря. Кожен член родини військового має усвідомлювати, що повертатись до мирного життя важко, тому потрібна підтримка.

Енімал реабілітація. Тим, кому після повернення потрібна психологічна допомога, тепер нерідко прописують каністерапію – лікування за допомогою спеціально навчених для цього собак. Терплячі хвостаті лікарі після відповідного дресування здатні навіть витягти людину з депресії, кажуть лікарі. Варіанти лікування бувають різними: проживання собаки в будинку бійця, в тому числі і тимчасове, так звана «перетримка», під час якої бійцям пропонують гуляти із собаками, грати; тривалість такого лікування триває близько року. Крім собак, зараз для реабілітації бійців використовують також коней, їзда на коні відволікає і дозволяє забути жахи війни, пояснюють психологи, а сон на ліжку, під яким стоїть бджолиний вулик, знімає стрес і допомагає хлопцям спокійно заснути [15, с. 650].

Соціальна реабілітація. Мирне життя з головою занурює воїна до бюрократичних лабіринтів країни. Тепер ветерану треба

думати, як оформити документи учасника бойових дій, як знайти роботу, щоб утримувати сім'ю. І найголовніше питання: як вливатися та жити у суспільстві тих, хто не воював. Уряд активно розробляє програми підтримки військовослужбовців, щоб допомогти їм повернутися до громадянського життя. Зараз уже відкрито безліч груп та центрів безкоштовної соціальної реабілітації. Як правильно зазначають психологи, «працюючи у групі, колишні військові налагоджують соціальні навички, долають неконструктивну фіксацію у своєму стані, розвивають інші аспекти особистості, налагоджують контакти, відновлюють здорову комунікацію, звикають до спокійного розслабленого стану» [16, с. 116].

Освітня реабілітація. Випадаючи на місяці, а то і роки зі звичайного ритму життя, люди не можуть влаштуватися на роботу дуже довго. По-перше, вони втратили всі свої бізнес-контакти, за якими можна знайти роботу. Крім того, багато хто втрачає за цей час професійні навички. Також після отримання травм деякі види роботи стають недоступними. Важливим складником переходу військових на цивільну кар'єру є здобуття нових умінь та навичок. Саме для цього Міністерство у справах ветеранів підписало меморандум з понад 30 закладами вищої освіти, де ветерани можуть здобувати цивільну спеціальність. Також є багато курсів та освітніх програм онлайн, які зараз є безкоштовними для українців, як в Україні, так і у найвідоміших університетах світу.

Бізнес-реабілітація. Уряд України активно надає підтримку ветеранському підприємству. Для українських захисників та захисниць передбачена програма з підтримки ветеранського бізнесу. Зокрема, йдеться про менторські програми, які скеровані на те, щоб навчити військовослужбовців проєктної діяльності та як правильно подаватися на ті чи інші грантові програми. Також держава надає гранти на бізнес, наприклад, Український ветеранський фонд запустив конкурсну програму #Варто, в рамках якої надаватиме фінансування бізнесу ветеранів та членів їхніх родин на конкурсній основі [17].

Медична практика провідних медичних установ України напрацювала програми реабілітації для військовослужбовців, спрямовані на відновлення фізичного, психологічного та соціального стану. Цікавою є думка окремих учених, які виділяють три етапи реабілітації: госпітальний, санаторний і поліклінічний, зокрема, на їхню думку, «на госпітальному етапі реабілітація здійснюється не автономно, а в тісному зв'язку з лікувальним процесом, доповнюючи і підвищуючи його результативність [18, с. 690]. Саме тому розробка методів медичної реабілітації здійснюється з урахуванням лікування поранених і хворих, а проведення реабілітаційних заходів є складовою частиною всього лікувально-відновлювального процесу; на санаторному етапі здійснюється реабілітація осіб, які після купування хворого направляються у санаторій на будь-якому із проміжків стаціонарного лікування, і заключно, яка проводиться після завершення госпітального лікування; на амбулаторно-поліклінічному етапі проводиться диспансерне спостереження, виконуються заходи із підтримки працездатності, попередження вторинних і пізніх ускладнень, здійснюється поступове включення потерпілих у професійну діяльність [19, с. 152].

Розглянемо основні програми на кожному етапі реабілітації.

Підготовка до протезування та реабілітація після встановлення протеза. Відновлення природного обсягу рухів у суглобі вище місця ампутації. Це включає різноманітні вправи та техніки, спрямовані на розтягування, маніпуляцію та мобілізацію суглоба для відновлення його природного діапазону рухів. На другому етапі основний акцент робиться на зміцненні м'язів ампутованої кінцівки та тулуба. Спеціалізовані вправи та тренування допомагають відновити силу та функціональність, необхідну для ефективного використання протеза. Баланс та стійкість відіграють важливу роль у забезпеченні безпроблемного використання протеза. Спеціалізовані тренування спрямовані на зміцнення м'язів, які відповідають за підтримку рівноваги, а також на розвиток навичок правильного розподілу ваги тіла.

Формування кукси – це ключовий етап у підготовці до протезування. Вона повинна бути нормальною та правильною форми, щоб забезпечити ефективну підтримку під час ходьби з протезом. Важливим кроком є навчання користуватися протезом. Це включає навички правильного надягання, регулювання та використання протеза для повсякденних дій, включаючи ходу. Повернення до нормальної ходи включає навчання технік ходи з протезом, а також ефективних методів спуску та підйому по східцях.

Реабілітація військовослужбовців після поранень, вогнепальних та уламкових переломів кісток. Пошкодження кісток може виникнути внаслідок вибуху або інших воєнних подій, програми реабілітації включають у себе: медичну діагностику та втручання – лікарі встановлюють характер та обсяг травми, а також визначають оптимальний метод лікування та відновлення; фізіотерапію та реабілітаційні вправи – фахівці допомагають військовослужбовцям відновити рухливість та силу у пошкоджених ділянках.

Реабілітація військових після опіків. Опіки можуть бути серйозною травмою, яка вимагає спеціалізованої реабілітації. Така програма може включати: медичну обробку та догляд за опіками – лікарі та медичний персонал надають необхідну медичну допомогу та проводять процедури для сприяння зціленню опіків; фізіотерапію та оздоровчі процедури – спрямовані на покращення стану шкіри та відновлення фізичних функцій.

Відновлення амплітуди руху при контрактурах. Після травми можуть виникнути контрактури, коли суглоби втрачають свою нормальну рухливість. Програми такої реабілітації містять у собі: рухові вправи та розтяжку – фахівці допомагають військовослужбовцям покращити рухливість суглобів та уникнути формування контрактур.

Кожна з цих програм реабілітації відіграє значну роль у повному відновленні військовослужбовців та допомагає їм повернутися до активного та повноцінного життя після викликів служби. Важливо, щоб кожен військовослужбовець мав можливість скориста-

тися цими програмами та отримати найвищий ступінь підтримки та допомоги [20, с. 42].

Встановлено, що у разі проведення комплексної реабілітації високоефективними є різні види тренінгів – спеціалізовані, професійні, комунікативні, соціально-психологічні, адаптивні з виокремленням чіткого алгоритму структурних елементів, специфічних рис, принципами і правилами проведення, комплексом методів (групова дискусія, ігрові методи, вербальні й невербальні техніки, методи тілесної терапії) і технік (активного слухання, інформаційні техніки, медитативні техніки).

Аналіз міжнародних практик запровадження реабілітаційних методик до військовослужбовців, можливості їх запровадження в Україні. На сьогодні Україна в період триваючої агресивної війни, спрямованої на захват її територій та завдання значних втрат матеріальних та людських ресурсів, усе більше жертвами стають військовослужбовці, які щодня піддаються значному стресу, фізичним та психологічним травмам та в результаті такого тиску потребують медичної, психологічної, соціальної та іншої реабілітації, яка має базуватись на передових світових методах, належним чином апробованих та визнаних як ефективні в тих країнах, які мають досвід післявоєнної реабілітації військових. Нині нижче необхідно здійснити аналіз такого досвіду та визначити можливості та перспективи його впровадження.

Досвід Ізраїлю. В Ізраїлі наявна найбільш ефективна система психологічної реабілітації військовослужбовців, особливо практика реабілітації Посттравматичних стресових розладів (ПТСР) та інших психологічних проблем, які пов'язані з переживаннями військовослужбовцями бойового стресу. Ізраїль має багаторічний досвід у вирішенні цієї проблеми. Саме в цій країні чи не найкраща у світі організація психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам і членам їхніх родин. В Ізраїлі є загальне усвідомлення важливості психологічної підтримки ветеранів. Це проявляється у сприянні дер-

жави, суспільства та військових структур у розробці та реалізації програм, спрямованих на забезпечення добробуту та психологічного здоров'я ветеранів, що є дуже важливим. У країні розроблено різноманітні програми та послуги, спрямовані на надання підтримки та поліпшення якості життя ветеранів, які стикаються з психологічними проблемами, пов'язаними з бойовим стресом. Основна сутність цих програм полягає у комплексному та індивідуалізованому підході до реабілітації та супроводу ветеранів з орієнтацією на їхні потреби та унікальні ситуації особистого досвіду [21, с. 110–112]. На особливу увагу заслуговує ізраїльська реабілітаційна програма військовослужбовців після демобілізації, спрямована на те, щоб жоден борець не залишився наодинці навіть із незначною проблемою. Ця програма передбачає підготовку близьких і рідних демобілізованого до його повернення додому. Діяльність підрозділу з реабілітації та роботи з демобілізованими спрямована на розроблення реабілітаційних програм, створення та/або підтримку спеціальних центрів анонімної допомоги, супровід військовослужбовців з інвалідністю, супровід бійців із бойовою психічною травмою, надання соціальної допомоги. Ізраїль як країна, що перебуває у постійному стані конфлікту та воєнних дій, має широкий спектр програм та послуг, спрямованих на підтримку та реабілітацію своїх ветеранів. Визначено, що ізраїльська система складається з п'яти великих підрозділів: підрозділу діагностики, профілізації та профорієнтації; служби психологічної підтримки військовослужбовців; підрозділу з реабілітації та роботи з демобілізованими; служби підтримки цивільного населення за кризових ситуацій; служби роботи із сім'ями постраждалих. Ізраїльські фахівці-психологи, психотерапевти, реабілітологи розробили ефективні методики, спрямовані на покращення як фізичного, так і психологічного стану ветеранів, допомогу у подоланні посттравматичного стресового розладу та інших психологічних проблем, що виникають після переживання бойового стресу [22, с. 80–83].

Вивчення досвіду Ізраїлю щодо цього питання може допомогти Україні у розробці і вдосконаленні своєї системи надання допомоги військовослужбовцям, ветеранам та їхнім родинам.

Досвід США. Та все ж найбільш системний підхід до реабілітації військових застосовується у США як країні, яка має найпотужнішу армію у світі, яка досить часто порівняно зі збройними силами інших країн бере участь у бойових діях із захисту територіальної цілісності і міжнародної безпеки в так званих «гарячих точках» або в країнах (континентах), де існує загроза світовій безпеці, тому і досвід США є корисним для України. Проблемами тих, хто повернувся з війни фізично, але залишився на ній ментально, і зараз займається один із департаментів міністерства у справах ветеранів США, яке є другим за величиною після міністерства оборони з персоналом близько 280 тисяч осіб та бюджетом близько 200 млрд доларів на рік. Міністерство займається здоров'ям ветеранів, їхніми пільгами, страхуванням та іпотеками, призначеннями пенсій та допомоги, відповідає за поховання ветеранів – від виплат допомоги на поховання до утримання військових кладовищ. На медичне обслуговування ветеранів із 200-мільярдного відомчого бюджету виділяється майже 40%. Більше (57%) йде лише на виплату різних допомог, компенсацій та пенсій. У розпорядженні міністерства у справах ветеранів США перебувають 153 госпіталі, 103 реабілітаційних центри, 962 муніципальні клініки, 139 будинків для людей похилого віку та інвалідів, 139 підрозділів, що здійснюють медичний догляд удома, 300 багатофункціональних ветеранських місць поховань. І це не враховуючи пів тисячі різних регіональних служб у всій країні, які займаються виключно соцзабезпеченням та підтримкою ветеранів. Американська система реабілітації орієнтується як на фізіологічне відновлення військових, так і на надання групових та індивідуальних консультацій їхнім родинам. Соціальний працівник у цьому випадку стежить за дотриманням прав військового, наприклад, за отриман-

ням належного та своєчасного лікування, та надає необхідну підтримку як ветерану, так і його сім'ї. Особливу увагу приділяють фізіотерапії ветеранів та військовослужбовців. Повернути людям їхнє життя допомагають фізіотерапевти, ерготерапевти і лікарі, що спеціалізуються на реабілітації, протезуванні та ортопедії. Фізіотерапевти оглядають кожну людину та розробляють план лікування [23].

Дослідження практики розвитку реабілітаційних центрів в Україні як одного із напрямів діяльності органів місцевого самоврядування. На сьогодні у зв'язку з продовженням військової агресії на території України збільшується кількість учасників бойових дій, які потребують медичної та психологічної реабілітації, з чим наявній системі медичних установ, з яких тільки частина мають реабілітаційні відділення, важко впоратись. Тому нині потрібно вести мову про цілісну медико-психологічну реабілітацію (або допомогу) і соціальну підтримку військовослужбовців, які брали участь у бойових діях. Найбільш оптимальним для реалізації завдань системи соціальної реабілітації учасників бойових дій є створення спеціалізованих центрів соціальної реабілітації осіб, які брали участь у бойових діях, ця ідея не є новою, про необхідність їх створення зазначають різні автори [24, с. 61; 25, с. 60; 26, с. 69]. Ми погоджуємось, що такі центри зможуть значною мірою вирішувати весь комплекс проблем соціальної адаптації та реабілітації ветеранів гарячих точок. Центр соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій повинен включати такі напрями: 1) медичну реабілітацію військовослужбовців (особливо інвалідів); 2) соціально-психологічну адаптацію військовослужбовців – учасників бойових дій та членів їхніх сімей у системі ринкових відносин (індивідуальна психологічна та психотерапевтична допомога, групові та індивідуальні форми реабілітації); 3) соціально-психологічну підтримку військовослужбовців і членів їхніх сімей (з цією метою повинна бути організована робота кімнати психологічного розвантаження при центрах); 4) освітню діяльність (профконсультування,

первинну або додаткову професійну освіту, підвищення кваліфікації за цивільними спеціальностями, професійну перепідготовку); 5) сприяння в працевлаштуванні: створення банку вакансій робочих місць на ринку праці, підтримання зв'язків з роботодавцями; 6) соціально-правовий захист (координація дій центру з військкоматами, військовими частинами, службами зайнятості, навчальними центрами, юридичне консультування; підтримка підприємництва, участь у створенні і реалізації систем соціального захисту).

Нині в Україні підписані контракти з 20 реабілітаційними закладами, які здійснюють насамперед медичну реабілітацію військовослужбовців, здебільшого психологічна реабілітація військовослужбовців проходить у приватних реабілітаційних центрах або у відділеннях реанімації віськових, які створені в обласних та районних лікарнях, але переважно за рахунок приватних (спонсорських) коштів. Зразковим прикладом застосування повноцінних різнопланових методик реабілітації військовослужбовців є діяльність Національного центру реабілітації «НЕЗЛАМНІ» (Unbroken Ukraine) у місті Львові, в якому кваліфіковану медичну допомогу отримали понад п'ять тисяч українців, зі спектром надання послуг від протезування до фізичної, психологічної та психосоціальної реабілітації постраждалих. Що стосується приватної ініціативи щодо створення реабілітаційних центрів для військових, то надзвичайним прикладом є спільний проєкт Віктора та Олени Пінчуків RECOVERY (Відновлення), який зосереджений на створенні національної мережі реабілітаційних центрів для поранених бійців, реабілітації поранених бійців у партнерських приватних медичних клініках, направлення тяжкопоранених військових і цивільних осіб за кордон для комплексного протезування. На сьогодні проєкт нараховує 10 реабілітаційних центрів для військових, створених на базі державних медичних закладів, тут встановлено сучасне фізіотерапевтичне обладнання, зали фізичної реабілітації оснащені інноваційним устаткуванням із віртуальною реальністю, що

забезпечує зворотний зв'язок із пацієнтом, комплекс тренажерів і апаратів для реабілітації покриває весь спектр можливих функціональних порушень пацієнтів (зокрема, отриманих унаслідок мінно-вибухових травм) і на високому технологічному рівні допомагає відновлювати їх [27].

Окрім створення мережі реабілітаційних центрів для військовослужбовців, нагальною проблемою є кадрове забезпечення їх діяльності, зокрема відсутність спеціалістів-реабілітологів на що неодноразово було звернуто увагу в профільних наукових виданнях низкою авторів [28]. На цю проблему вказують і спеціалісти ВООЗ, які в результаті моніторингу стану реабілітаційного супроводження військовослужбовців в Україні дійшли висновку, що українське кадрове забезпечення реабілітації не досягає світових та європейських стандартів, показник співвідношення кількості фізіотерапевтів до кількості населення в Україні, яке потребує їх допомоги становить 1:1000, кількість же сертифікованих ерготерапевтів взагалі нікчемна [29, с. 6–9; 30, с. 160]. До того ж, як зазначає В. Стеблюк, донедавна спеціальність «медична реабілітація» взагалі не була включена в перелік медичних спеціальностей, що призвело до того, що займаються реабілітацією військових, зокрема фізіотерапевти, неврологи, травматологи і всі «дотичні» фахівці. Лікарі та інструктори лікувальної фізкультури у своїй більшості фактично не володіють сучасними знаннями щодо функціональної анатомії та принципів відновлення функцій, тому у серпні 2016 року у Національний класифікатор професій було внесено нові спеціальності «Лікар фізичної та реабілітаційної медицини», «Фізичний терапевт» та «Ерготерапевт», а в листопаді 2016 року були затверджені кваліфікаційні характеристики цих фахівців [31].

Ще одним важливим фактором успішної реабілітації військовослужбовців є забезпечення допоміжними засобами реабілітації осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації, яке частково покладається на органи місцевого самоврядування, які, окрім того, що мають сприяти

створенню на базі районних, міських лікарень реабілітаційних відділень, також погоджують право військовослужбовця на отримання допоміжних засобів реабілітації та забезпечують фінансування програм. Так, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2012 року № 321 «Про затвердження Порядку забезпечення допоміжними засобами реабілітації (технічними та іншими засобами реабілітації) осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення і виплати грошової компенсації вартості за самостійно придбані такі засоби, їх переліку» військовослужбовець, який отримав поранення та для подальшого лікування або реабілітації потребує допоміжних засобів реабілітації – протезно-ортопедичні вироби, у тому числі ортопедичне взуття; спеціальні засоби для самообслуговування та догляду; засоби для пересування; допоміжні засоби для особистої рухомості, переміщення та підйому; меблі та оснащення; спеціальні засоби для орієнтування, спілкування та обміну інформацією має подати до структурних підрозділів з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчих органів сільських, селищних, міських, районних у містах рад або до центрів надання адміністративних послуг заяву про забезпечення засобом реабілітації або виплату компенсації за формою, затвердженою Мінсоцполітики, у паперовій формі або через електронний кабінет особи або через Єдиний державний вебпортал електронних послуг.

Висновки. У підсумку зазначимо, що для дієвого функціонування системи реабілітації військовослужбовців в Україні доцільно вжити низку заходів: по-перше, необхідно розробити програми комплексної реабілітації військовослужбовців, до опрацювання яких залучити команду фахівців, яку очолюватиме лікар з фізичної та реабілітаційної медицини, і до якої за потреби входить будуть лікарі вузьких спеціальностей відповідно до захворювання пацієнта (кардіолог, травматолог, невропатолог тощо), фахівець з фізичної терапії, фахівець з ерготерапії, а також у разі потреби

соціолог, психолог, педагог, юрист, які мають діяти комплексно із взаємною узгодженістю; по-друге, необхідно нормативно врегулювати принципи роботи реабілітаційної команди, її повноваження, місце й функції у системі реабілітації як одного з ключових суб'єктів системи реабілітації; у розробці планів реабілітації пацієнта від етапу надання невідкладної медичної допомоги до амбулаторно-поліклінічного та санаторно-курортного етапів, доцільно враховувати міжнародні стандарти (протоколи) реабілітації; по-третє, організа-

ційно-правові засади впровадження методик реабілітації військовослужбовців доцільно врегулювати в Державній програмі реабілітації військовослужбовців; по-четверте, необхідно перепрофілювання низки закладів охорони здоров'я у реабілітаційні центри, або створення в міських (районних) закладах освіти повноцінних реабілітаційних відділень з можливістю окремого; по-п'яте, підвищити рівень престижності професії фахівця у сфері реабілітації та розширити державні замовлення у ЗВО щодо підготовки таких спеціалістів.

Література

1. Звіт центру здоров'я за 2022 (форма № 51) : Офіційний сайт Центру громадського здоров'я МОЗ України. URL: <http://medstat.gov.ua/ukr/statdanMMXIX.html> (дата звернення: 22.12.2023).
2. Воєнно-медична доктрина України : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.10.2018 № 910. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/910-2018%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.12.2023).
3. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (дата звернення: 22.12.2023).
4. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII (зі змінами від 03.07.2020 № 720-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 22.12.2023).
5. Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медикопсихологічної реабілітації у Збройних силах України : Наказ Міністерства оборони України від 04.11.2016 № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1538-16#n12> (дата звернення: 22.12.2023).
6. Реабілітація постраждалих в умовах надзвичайних ситуацій та бойових дій. Посттравматичний стресовий розлад : монографія / за ред. К.Д. Бабова, І.Я. Пінчук, В.В. Стеблюка. Одеса : «ПОЛІГРАФ», 2015. 240 с.
7. Bayat M. The Need for Increased Attention to Low-Level Laser Therapy as Treatment for Wounds and Ulcers, Wound Healing. New insights into Ancient Challenges. / V.A. Alex-

References

1. Zvit tsentru zdorovia za 2022 (forma № 51) [Report of the health center for 2022]: Ofitsiynyi sait Tsentru hromadskoho zdorovia MOZ Ukrainy. Retrieved from: <http://medstat.gov.ua/ukr/statdanMMXIX.html> (Last accessed: 22 hrudnia 2023) [in Ukrainian].
2. Voiенno-medychna doktryna Ukrainy [Military-medical doctrine of Ukraine]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31.10.2018 № 910. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/910-2018%D0%BF#Text> (Last accessed: 22 hrudnia 2023) [in Ukrainian].
3. Pro reabilitatsiiu u sferi okhorony zdorovia [On rehabilitation in the field of health care]: Zakon Ukrainy vid 03.12.2020 № 1053-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (Last accessed: 22 hrudnia 2023) [in Ukrainian].
4. Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovoslužbovtziv ta chleniv yikh simej [On social and legal protection of servicemen and their family members]: Zakon Ukrainy vid 20.12.1991 № 2011-XII (zi zminamy vid 03.07.2020 № 720-IX). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (Last accessed: 22 hrudnia 2023) [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia Instruktzii pro orh-anizatsiiu sanatorno-kurortnoho likuvannia, medychnoi ta medykopsykhologichnoi reabilitatsii u Zbroinykh sylakh Ukrainy [On the approval of the Instructions on the organization of sanatorium-resort treatment, medical and medico-psychological rehabilitation in the Armed Forces of Ukraine]: Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 04.11.2016 № 591. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1538-16#n12> (Last accessed: 22 hrudnia 2023). [in Ukrainian].

andrescu. 2016. P. 399–414. DOI: <https://doi.org/10.5772/64339>.

8. Feily A., Moeineddin F., Mehraban S. Physical Modalities in the Management of Wound(s), Wound Healing. New insights into Ancient Challenges. / V.A. Alexandrescu. 2016. P. 361–372. DOI: <https://doi.org/10.5772/64340>.

9. Результати дослідження «Реінтеграція ветеранів» щодо досвіду ветеранів у користуванні пільгами. Програма реабілітації ветеранів (IREX). Аналітичний звіт від 14 липня 2021 року. Veterans' Benefits Utilization and Experiences – Ukrainian. URL: www.irex.org (дата звернення: 22.12.2023).

10. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення : методичний посібник. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 282 с.

11. Кучин Ю.Л., Горошко В.Р. Больовий синдром у пацієнтів із вогнепальними пораненнями кінцівок та посттравматичними стресовими розладами. *Медицина невідкладних станів*, 2021. 17(7): 24–31. doi.org/10.22141/2224-0586.17.7.2021.244591.

12. Oderov A., Matveiko O., Romanchuk S. et al. Lifestyle Peculiarities of Servicemen Suffered a Contusion as a Factor Influencing a Combat Preparedness. *Physical Education, Sport and Health Culture in Modern Society*, 2022. 2(58): 67–78. doi.org/10.29038/2220-7481-2022-02-67-78.

13. Бриндіков Ю.Л. Організаційно-педагогічні умови дієвості реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями Збройних сил України, що брали участь у бойових діях. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. Дніпропетровськ : Приватний вищий навчальний заклад «Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля», 2018. С. 69–75.

14. Бриндіков Ю.Л. Потенціал сімейної психотерапії у процесі здійснення реабілітації сімей військовослужбовців – учасників бойових дій. *Професійна освіта: методологія, теорія та технології* : збірник наукових праць / гол. ред. Доброскок І.І. Переяслав-Хмельницький : Я.М. Домбровська, 2018. Вип. 7/1. С. 84–97.

15. Schuurmans L., Enders-Slegers M. J., Verheggen T., Schols J. Animal – Assisted Interventions in Dutch Nursing Homes: A Survey. *J. Am. Med. Dir. Assoc.* 2016, Jul 1, 17(7). Pp. 647–653.

16. Bryndikov Y. The characteristic of stress-factors that cause the emerging of the

6. Babova, K.D., Pinchuk, I.Ya., Stebliuk, V.V. (2015) Reabilitatsiia postrazhdalykh v umovakh nadzvychainykh situatsii ta boiovykh dii. Posttravmatychnyi stresovyi rozlad [Rehabilitation of victims in emergency situations and hostilities. Posttraumatic stress disorder]: monohrafiia. Odesa: “POLIHRAF”, 240 s. [in Ukrainian].

7. Bayat, M. (2016). The Need for Increased Attention to Low-Level Laser Therapy as Treatment for Wounds and Ulcers, Wound Healing. New insights into Ancient Challenges. / V.A. Alexandrescu. Pp. 399–414. DOI: <https://doi.org/10.5772/64339>.

8. Feily, A., Moeineddin, F., Mehraban, S. (2016). Physical Modalities in the Management of Wound(s), Wound Healing. New insights into Ancient Challenges. / V.A. Alexandrescu. P. 361–372. DOI: <https://doi.org/10.5772/64340>.

9. Rezultaty doslidzhennia “Reintehratsiia veteraniv” shchodo dosvidu veteraniv u korystuvanni pilhamy. Prohrama reabilitatsii veteraniv (IREX) [Results of the study “Reintegration of veterans” regarding the experience of veterans in using benefits. Veterans Rehabilitation Program (IREX)]. Analitichnyi zvit vid 14 lypnia 2021 roku. Veterans Benefits Utilization and Experiences – Ukrainian. Retrieved from: www.irex.org (Last accessed: 22 hrudnia 2023) [in Ukrainian].

10. Kokun, O.M., Ahaiev, N.A., Pishko, I.O., Lozinska, N.S., Ostapchuk, V.V. (2017). Psykhologichna robota z viiskovosluzhbovt-siamy – uchasnykamy ATO na etapi vidnovlennia: metodychnyi posibnyk [Psychological work with servicemen – participants of the anti-terrorist operation at the stage of recovery: Methodical guide]. Kyiv: NDTs HP ZSU, 282 s. [in Ukrainian].

11. Kuchyn, Yu.L., Horoshko, V.R. (2021). Bolovyi syndrom u patsiiientiv iz vohnepalnymy poranenniamy kintsivok ta posttravmatychnymy stresovymy rozladamy [Pain syndrome in patients with extremity gunshot wounds and post-traumatic stress disorder]. *Medytsyna nevidkladnykh staniv*, 17(7): 24–31. doi.org/10.22141/2224-0586.17.7.2021.244591 [in Ukrainian].

12. Oderov, A., Matveiko, O., Romanchuk, S. et al. (2022). Lifestyle Peculiarities of Servicemen Suffered a Contusion as a Factor Influencing a Combat Preparedness. *Physical Education, Sport and Health Culture in Modern Society*, 2(58): 67–78. doi.org/10.29038/2220-7481-2022-02-67-78.

13. Bryndikov, Yu.L. (2018). Orhanizatsiino-pedahohichni umovy diievosti reabilitatsiinoi

post traumatic stress disorders in servicemen the combatants. *Social Work and Education*, 2017. Vol. 4, No. 1. P. 112–118.

17. Сучасні види реабілітації для постраждалих від війни та ветеранів ЗСУ. URL: <https://mva.gov.ua/ua/veteranskij-fond/konkursiologoloshennya> (дата звернення: 22.12.2023).

18. Lohvynenko B., Myroniuk R., Svitlychnyy O., Prokopenko A., Kalenichenko L. The way the health care system in Ukraine looks like: international practices within national realities. *Wiadomości Lekarskie*. 2019, tom LXXII, nr 4 Wiad Lek 2019, 72, 4, 685–695. DOI: http://wl.medlist.org/2019_04_35/.

19. Sokolova O., Vasiuk N., Radysh Y. Rehabilitation service: terminology, classification, features and principles (the issue of state regulation rehabilitation of the Armed of Forces Ukraine). *Інвестиції: практика та досвід*. № 23/2015. С. 148–154.

20. Реабілітації військовослужбовців з проблемами опорно-рухового апарату та черепно-мозковою травмою в умовах санітарно-курортних і реабілітаційних закладів : методичний посібник. / За заг. ред. Заболотної І.Б., Бабової І.К. Одеса : КП ОМД, 2022. 57 с.

21. Вдовіченко О., Соколова І., Педченко О., Степанова С., Фролова О. Психологічна реабілітація і супровід ветеранів війни: досвід Ізраїлю. *Zeszyty naukowe wyższej szkoły technicznej w katowicach*. 2023, No. 16. S. 107–118. DOI: 10.54264/0066.

22. Осьодло В.І., Хміляр О.Ф. Психологічна допомога військовослужбовцям: досвід армії Ізраїлю. *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Київ. 2016. С. 80–83.

23. Вишневецьки Д. Як у США повертають до мирного життя солдатів, які повернулися з війни. URL: <https://kr.ua/ua/life/a669399-jak-u-ssha-povertajut-do-mirnoho-zhittja-soldativ-jaki-povernulisja-z-vijni> (дата звернення: 22.12.2023).

24. Чапляк А.П., Романів О.П., Надь Б.Я. Основні напрямки реабілітації учасників бойових дій. *Україна. Здоров'я. Нації*. 2018. № 3/1 (51). С. 59–61.

25. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій : методичний посібник. / О.М. Кокун, Н.А.

діяльності з виїсковослужбовцями Збройних сил України, щодо брали участь у бойових діях [Organizational and pedagogical conditions for the effectiveness of rehabilitation activities with servicemen of the Armed Forces of Ukraine who took part in hostilities]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriya: "Pedagogika i psykholohiia"*. Dnipropetrovsk: Pryvatnyi vyshchyi navchalnyi zaklad "Dnipropetrovskiyi universytet imeni Alfreda Nobelia", S. 69–75 [in Ukrainian].

14. Bryndikov, Yu.L. (2018). Potensial simoinoi psykhoterapii u protsesi zdiisnennia reabilitatsii simej viiskovoslužbovtiv-uchasnykiv boiovykh dii [The potential of family psychotherapy in the process of rehabilitation of families of servicemen participating in hostilities]. *Profesiina osvita: metodolohiia, teoriia ta tekhnolohii: zbirnyk naukovih prats / hol. red. Dobroskok I.I. Pereiaslav-Khmelnytskyi: Ya.M. Dombrovska, Vyp. 7/1. S. 84–97* [in Ukrainian].

15. Schuurmans, L., Enders-Slegers, M.J., Verheggen, T., Schols, J. (2016). Animal – Assisted Interventions in Dutch Nursing Homes: A Survey. *J. Am. Med. Dir. Assoc.* Jul 1, 17(7), Rr. 647–653.

16. Bryndikov, Y. (2017). The characteristic of stress-factors that cause the emerging of the post traumatic stress disorders in servicemen the combatants. *Social Work and Education*. Vol. 4, No. 1. P. 112–118.

17. Suchasni vydy reabilitatsii dlia postrazhdalykh vid viiny ta veteraniv ZSU [Modern types of rehabilitation for war victims and veterans of the Armed Forces]. Retrieved from: <https://mva.gov.ua/ua/veteranskij-fond/konkursiologoloshennya> (Last accessed: 22 hrudnia 2023) [in Ukrainian].

18. Lohvynenko, B., Myroniuk, R., Svitlychnyy, O., Prokopenko, A., Kalenichenko, L. (2019). The way the health care system in Ukraine looks like: international practices within national realities. *Wiadomości Lekarskie*. 2019, tom LXXII, nr 4 Wiad Lek. 72, 4, 685–695. DOI: http://wl.medlist.org/2019_04_35/.

19. Sokolova, O., Vasiuk, N., Radysh, Y. (2015). Rehabilitation service: terminology, classification, features and principles (the issue of state regulation rehabilitation of the Armed Forces of Ukraine). *Інвестиції: практика та досвід*. № 23. С. 148–154.

20. Zabolotna, I.B., Babova, I.K. (2022). Reabilitatsii viiskovoslužbovtiv z problemamy oporno-rukhooho aparatu ta cherepno-mozkovoio travmoio v umovakh sanitarno-kurort-

Агаєв, І.О. Пішко, Н.С. Лозінська. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2015. 170 с.

26. Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення : методичний посібник. / Коkun О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 282 с.

27. Реабілітація поранених бійців: Проект Віктора та Олени Пінчуків RECOVERY (Відновлення). URL: <https://recoveryua.org> (дата звернення: 22.12.2023).

28. Сисоєнко І. Системі реабілітації в Україні бути. *Українська Правда*. 18 березня 2016. URL: www.prawda.com.ua/columns/2016/03/18/7102574 (дата звернення: 22.12.2023).

29. Медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах російсько-української війни: етнопсихологічний дискурс, національні перспективи громадського здоров'я. *Український медичний часопис*. № 1(153). Т. 2. Спецвипуск. 2023. С. 6–9. URL: <https://api.umj.com.ua/wp/wp-content/uploads/2023/03/5235.pdf> (дата звернення: 22.12.2023). DOI: 10.32471/umj.1680-3051.153.239628.

30. Uvarova N., Lohvynenko B., Sobakar A., Martseliak O., Slynko D. Salerno health code as a source of medical and philosophical knowledge. *Georgian medical news*. No. 10 (295) 2019. P. 159–164.

31. Стеблюк В. Медична реабілітація в Україні: потрібне повне перезавантаження? *Ваше Здоров'я*. URL: vz.kiev.ua/medichna-reabilitaciya-v-ukra%D1%97ni-potrib-ne-rovne-perezavantazheniya (дата звернення: 22.12.2023).

Отримано: 16.02.2024

Прийнято: 11.03.2024

Опубліковано: 29.04.2024

nykh i rehabilitatsiinykh zakladiv [Rehabilitation of servicemen with problems of the musculoskeletal system and craniocerebral trauma in the conditions of health resorts and rehabilitation institutions]: metodychnyi posibnyk. Odesa. KP OMD, 2022. 57 s. [in Ukrainian].

21. Vdovichenko, O., Sokolova, I., Pedchenko, O., Stepanova, S., Frolova, O. (2023). Psykholohichna rehabilitatsiia i suprovid veteraniv viiny: dosvid Izrailiu [Psychological rehabilitation and support of war veterans: the experience of Israel]. *Zeszyty naukowe wyzszej szkoly technicznej w katowicach*. Nr 16. S. 107–118. DOI: 10.54264/0066 [in Ukrainian].

22. Osodlo, V.I., Khmiliar, O.F. (2016). Psykholohichna dopomoha viiskovosluzhbovtciam: dosvid armii Izrailiu [Psychological assistance to military personnel: the experience of the Israeli army]. *Viiskova psykholohiia u vymirakh viiny i myru: problemy, dosvid, perspektyvy: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu*. Kyiv. S. 80–83 [in Ukrainian].

23. Vyshnevsky D. Yak u SShA povertaiut do myrnoho zhyttia soldativ, yaki povernulysia z viiny [How in the USA soldiers who have returned from the war are returned to peaceful life]. Retrieved from: <https://kp.ua/ua/life/a669399-jak-u-ssha-povertajut-do-mirnoho-zhittja-soldativ-jaki-povernulisja-z-vijni> (Last accessed: 22 hrudnia 2023) [in Ukrainian].

24. Chapliak, A.P., Romaniv, O.P., Nad, B.Ia. (2018). Osnovni napriamky rehabilitatsii uchastnykiv boiovykh dii [The main areas of rehabilitation of combatants. Ukraine]. *Ukraina. Zdorovia Natsii*. № 3/1 (51). S. 59–61 [in Ukrainian].

25. Kokun, O.M., Ahaiev, N.A., Pishko, I.O., Lozinska N.S. (2015). Osnovy psykholohichnoi dopomohy viiskovosluzhbovtciam v umovakh boiovykh dii [Basics of psychological assistance to military personnel in the conditions of hostilities]: metodychniy posibnyk. Kyiv: NDTs HP ZSU, 170 s. [in Ukrainian].

26. Kokun, O.M., Ahaiev, N.A., Pishko, I.O., Lozinska, N.S., Ostapchuk V.V. (2017). Psykholohichna robota z viiskovosluzhbovtciamy – uchastnykamy ATO na etapi vidnovlennia [Psychological work with servicemen – participants of the anti-terrorist operation at the stage of recovery]: metodychniy posibnyk. Kyiv: NDTs HP ZSU. 282 s. [in Ukrainian].

27. Reabilitatsiia poranenykh biitsiv: Proekt Viktora ta Oleny Pinchukiv RECOVERY (Vidnovlennia) [Rehabilitation of wounded fighters:

project of Viktor and Olena Pinchuk RECOVERY]. Retrieved from: <https://recoveryua.org>. (Last accessed: 22 hrudnia 2023) [in Ukrainian].

28. Sysoienko, I. (2016). Systemi reabilitatsii v Ukraini buty [Rehabilitation system in Ukraine to be]. *Ukrainska Pravda*. 18 bereznia. Retrieved from: www.pravda.com.ua/columns/2016/03/18/7102574 (Last accessed: 22 hrudnia 2023) [in Ukrainian].

29. Medyko-psykholohichna reabilitatsiia viiskovosluzhbovtziv v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: etnopsykholohichniy diskurs, natsionalni perspektyvy hromadskoho zdorovia [Medical and psychological rehabilitation of military personnel in the conditions of the Russian-Ukrainian war: ethnopsychological discourse, national perspectives of public health]. *Ukrainskyi medychnyi chasopys*. № 1(153). T. 2. Spetsvypusk. 2023. S. 6–9. Retrieved from: <https://api.umj.com.ua/wp/wp-content/uploads/2023/03/5235.pdf> (Last accessed: 22 hrudnia 2023). DOI: 10.32471/umj.1680-3051.153.239628 [in Ukrainian].

30. Uvarova, N., Lohvynenko, B., Sobakar, A., Martseliak, O., Slynko, D. Salerno health code as a source of medical and philosophical knowledge. *Georgian medical news*. No. 10 (295). 2019. P. 159–164.

31. Stebliuk, V. (2023). Medychna reabilitatsiia v Ukraini: potribne povne Perezavantazhennia? [Medical rehabilitation in Ukraine: is a complete reboot necessary?]. *Vashe Zdorovia*. Retrieved from: vz.kiev.ua/medychna-reabilitaciya-v-ukra%D1%97ni-potrib-ne-povne-perezavantazhennya (Last accessed: 22 hrudnia 2023) [in Ukrainian].

Received on: 16.02.2024

Accepted on: 11.03.2024

Published on: 29.04.2024